

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNVINUIREA DE HICLENIE ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ

Alexandra-Marcela POPESCU

Istoria Moldovei, cea descrisă de cronici și documente, prezintă numeroase momente în care domnul s-a confruntat, din diverse motive, cu necredința unor boieri ai săi. Această „ridicare” împotriva cârmuitorului țării, numită *hiclenie*, a fost percepută negativ în epocă, asemeni oricărei tulburări a ordinii stabilită de Dumnezeu¹ și a fost aspru pedepsită, prin decapitare și confiscarea averilor². O serie de studii mai vechi³ sau de dată recentă⁴ au avut ca subiect câteva din comploturile boierești de răsunet, reprezentând contribuții remarcabile în această direcție. Totuși, învinuirea de necredință a fost tratată doar tangențial, drept pentru care ne propunem să încercăm o deslușire a unor aspecte ale acesteia, fără a stăruia asupra faptelor săvârșite de hicleni sau a osândeii pe care au fost nevoiți să o îndure.

Mai întâi de toate se cere a preciza că *hiclenia* avea în epocă semnificația de înaltă trădare și se înfăptuia atunci când vreun boier încălca jurământului de credință depus domnului aflat în scaun, încercând

¹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 149.

² *Istoria dreptului românesc*, vol. I, responsabil de volum Vladimir Hanga, secretar științific și coord. teh. Liviu P. Marcu, București, 1980, p. 438.

³ I. Tanoviceanu, *Marele Spătar Ilie Țifescu și omorârea lui Miron și Velicico Costin*, extras din *AARMSI*, seria II, XXXII, 1910; Ilie Minea, *Complotul boeresc în contra lui Ștefăniță Vodă*, în *CI*, IV, 1928, nr. 2, p. 189-211; Vasile Lungu, *Mihăița Vodă Movilă și Moldova în anul 1607*, în *CI*, VIII-IX, 1932-1933, nr. 1, p. 89-103; Constantin Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în *SCȘI*, VIII, 1957, f. 1, p. 1-34; Ștefan S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538-1541)*, în *CI* (s. n.), II, 1971, p. 143-159.

⁴ Maria Magdalena Székely, *Boierii hicleni și înrudirile lor*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, nr. 1-2, p. 219-228; Virgiliu Pâslariuc, *Raporturile marii boierimi cu domnia în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Iași, 2002.

să-l înlătore de la cârmuirea țării⁵. Aflându-i-se la timp „gândurile” nedrepte, acesta era numit *hiclean*, termenul provenind din cuvântul maghiar *hitlen*, care înseamnă lipsit de credință, perfid, sens generalizat din noțiunea arhaică necredincios, adică păgân⁶. Hicleanul se afla, într-o oarecare măsură, pe aceeași poziție cu *felonul* din mediul occidental medieval. În spațiul transilvănean, unde se folosea limba latină, înalta trădare era cunoscută sub noțiunea de *nota infidelitatis*⁷. Către sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor hiclenia nu se raporta numai la trădarea boierilor față de domn, ci și față de țară și puterea suzerană. Noul concept folosit, de *hainie*, provine de la cuvântul turcesc *hayn*, având același sens de trădător, necredincios⁸. Prin extensie hiclean era considerat și cel care întocmea urice false⁹, sluga necredincioasă boierului¹⁰, călugării care își lepădau rasa¹¹, soția față de soț și

⁵ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, O. Sachelarie și N. Stoicescu (coord.), București, 1988, p. 472.

⁶ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a IV-a, Craiova, 1929, p. 696. „Grupul *th*, neobișnuit în românește a fost transformat în *cl* (viclean magh. *hitlen*)”; Alexandru Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 151.

⁷ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, p. 471.

⁸ *Ibidem*, p. 472; v. și Alexandru Ciorănescu, *Dicționar etimologic al limbii române*, București, 2002, p. 387.

⁹ *DRH*, A, Moldova, vol. XXIII, întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1996, p. 283, nr. 238.

¹⁰ *DIR*, A, Moldova, veacul XVII, vol. II, București, 1955, p. 137, nr. 169. „Acela ce va sluji la un boiarin și de-l va hicleni întru ceva [...] să să cearte” (*Carte românească de învățătură*, ediție critică întocmită de Andrei Rădulescu (coord.), București, 1961, p. 84).

¹¹ „Hiclean și vrăjmaș cinului călugăresc se cheamă cela ce s-au făcut călugăr și nu de tot, ce numai ce-au fost îmbrăcat hainele, și dup-acea va lepăda rasele și să va face iarăși mirean” (*Carte românească de învățătură*, p. 179).

viceversa¹². Viclenia¹³ devenea orice rupere a unui jurământ, a unei legături de credință¹⁴.

De asemenea, trebuie amintit că orice înțelegere de „ridicare asupra domnului” se făcea în secret¹⁵ de către un grup de boieri cu interese comune care, cel mai adesea, erau rude¹⁶. „Sfatul” acestora, după cum ne spune cronica, avea loc, de obicei, seara¹⁷, la vreuna din gazdele boierilor sau cu prilejul vreunei întruniri a lor, spre exemplu la nuntă¹⁸, departe de ochii și urechile domnului. Cei prezenți la „voroavă”, se legau chiar „cu giurământu să ție taina”¹⁹.

Dar să vedem cum afla cârmuitorul de necredința unor boieri. La 1538, când oastea turco-tătară pătrunsese în țară, iar cea poloneză nu se afla prea departe, Petru vodă Rareș (1527-1538) „a auzit” de necredința unor sfetnici ai săi, de la un slujbaș apropiat, Nicoară Hâra cămărașul²⁰.

¹² „Bărbatul cu fâmeaia să despart, nu numai când să va afla cum un obraz va să hiclenească pre alt, ce încă și când pun pre altul să facă acesta hicleșug” (*Ibidem*, p. 118).

¹³ Termenul de hiclenie este prezent în documentele de cancelarie scrise în limba slavona sub forma structurii sale inițiale de origine maghiară, de *hithlenie*, (*DRH*, A, vol. XVIII (1623-1625), întocmit de Ioan Caproșu, București, 2006, p. 237, nr. 178). Treptat, când a început a se scrie în limba română, cu litere latine, cuvântul a pierdut grupul de litere *th*, inexistent în limba noastră, după care, mult mai târziu a luat forma de astăzi de *viclenie*. În cronici este folosit atât sub forma de *hiclenie*, cât și *viclenie*.

¹⁴ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, p. 472.

¹⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 200.

¹⁶ *Ibidem*, p. 149.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ „Tot într-acei anu mai înainte ce au mărșu la Soroca, strînsu-s-au toții ficiorii lui Gavriliță și cu alții boerii mulții de Țara de Gios la nunta lui Ion Pălade, la Băcani, din sus de Bîrlad. Și acolo au fostu și vornicul Velicico, fiind cumnat lui Pălade. Și strîngîndu-să acolo la cea nuntă (s.n.), au sfătuit și *s-au giurat cu tofii* (s. n.), ei înde ei, să fugă în Țara Muntenească la Brîncovanul, să le de agiutor de cheltuială, să margă la Poartă să pîrască pe Cantemir, să-l scoată din domnie, să rădice domnu dintre dînșii pe Velicico vornicul”, Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 333.

¹⁹ *Ibidem*; v. și Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-vodă încoace*, în vol. I, *Opere*, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 127; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 149, 169.

²⁰ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 99; v. și Maria Magdalena Székely, *Sfeticii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 200-201.

După aceea a întemnițat pe câțiva dintre ei²¹, însă a fost nevoit să ia calea pribegiei fiindcă „i-au spus cum că și țara să vorovește să-l părăsască”²². Reprezentant al boierimii – categorie socială care „aflase sfat” să se închine sultanului, pentru binele țării – Hâra cămărașul și-a păstrat credința față de domn, fiind, doar peste câțiva ani, răsplătit pe măsura slujbei sale²³.

Ceva mai târziu, la 11 martie 1586, se menționează într-un document că frații Simion și Grigorie, aflați în pribegie pe meleaguri polono-lituaniene, au trecut de partea lui Petru, un pretendent la tronul Moldovei și l-au susținut cu oaste. Domnul aflat în scaun, Petru vodă Șchiopul (1582-1591), nu a fost luat însă prin surprindere, ci a știut din vreme gândul lor, după cum însuși ne spune: „am auzit [s. n.] despre venirea lor în țara domniei mele, am adunat oastea și am ieșit în calea lor”²⁴. Astfel, putem deduce că dregătorii de la hotare s-au dovedit credincioși, au transmis vestea la timp, fie prin scris, fie prin viu grai, după care, probabil, s-au alăturat oastei domnului.

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, după cum amintește Miron Costin, Vasile vodă Lupu (1634-1653) a aflat de necredința marelui său logofăt, tocmai de la unii dintre hicleni, anume Constantin Ciogolea și fratele său Pătrașco care, văzându-se părăsiți de Gheorghe Ștefan și de teama asprei pedepse cuvenite, au găsit o cale de a-l înștiința pe domn de primejdie. Adevărată mărturisire, răvașul în care s-ar fi scris sub anonimat: „îți facu știre pentru Ștefan, logofătul cel mare, că-ți este adevărat hiclean”²⁵, nu i-a fost totuși de nici un folos domnului, care a pierdut, până la urmă, tronul. Autorii acestuia au fost descoperiți, muștrați, închiși și apoi decapitați, mai cu seamă pentru că nu și-au înștiințat din vreme cârmuitorul.

²¹ „Pătru vodă, dacă au sosit la Suceava [...] acolo au aflatu în viclenie și pe Miha hatmanul și pre Troțușanul logofătul și pre Crasneș și pre Cozma, [...] pre carii, cîndu au pribegitu Pătru vodă din țară, i-au fostu închis în cetatea Romanului, avîndu prepus de viclenie, cum s-au și arătat mai adevărat că au fost vicleni” (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 152).

²² *Ibidem*, p. 143.

²³ *DRH*, A, vol. III (1487-1504), întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu și Nistor Ciocan, București, 1980, p. 266, nr. 138.

²⁴ *DIR*, A, XVI/3 (1571-1590), București, 1951, p. 308, nr. 374.

²⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 129-130; v. și Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 123.

La începutul domniei, tot prin scris a aflat și Gheorghe vodă Ghica (1658-1659) despre „sfatul” de a-l înlătura, când a găsit „cărți viclene” asupra unor boieri ai săi, prin care îl chemau la cârmuire pe Gheorghe vodă Ștefan²⁶. Numai că Ghica vodă, spre deosebire de Vasile Lupu, a reușit să pună capăt complotului și să se mențină în fruntea țării.

Astfel, prin „vorbe” sau prin „scris”, unii domni au ajuns să cunoască gândurile răuvoitoare ale unor boieri și au izbutit să-și apere viața și tronul. Au fost însă situații când aceste „vorbe” șoptite la urechile domnului, de unii sfetnici împotriva altora, nu erau întrutotul adevărate sau poate mult exagerate. Spre exemplu, destoinicul Luca Arbure își găsește repede sfârșitul, fiindcă „mulți vrăjmași i s-au aflatu, cu multe cuvinte rele l-au îmbucut în urechile domnu-său. Ci pururea tinerii să pleacă și cred cuvintele rele (a puhlibuitorilor)”²⁷, uitând Ștefăniță vodă (1517-1527) de vremea când acesta i-a fost dascăl și l-a slujit cu multă credință. Peste ani, la 1691, în urma unor astfel de „sfaturi rele”, însuși marele cronicar Miron Costin a fost decapitat ca hiclean, din porunca lui Constantin vodă Cantemir²⁸. Și totuși domnul tare s-a mai căit de această ispravă și i-a certat pe cei care l-au îndemnat să-l osândească cu moartea²⁹. Nu degeaba, printre sfaturile lui Neagoe Basarab vodă al Țării Românești către fiul său, se regăsește și acela de a nu asculta pâra unor boieri împotriva altora, spusă la beție, pentru că mult rău putea să aducă³⁰.

Îngrozitoare trebuie să fi fost momentele în care cârmuitorii țării aflau în mod direct sau altfel spus vedeau cu proprii lor ochi cum sunt părăsiți de cei care le-au jurat credință, ca în cazul lui Alexandru Cornea (1538-1540)³¹ sau a lui Ioan vodă (1572-1574)³². Și mai mult decât atât,

²⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p. 188.

²⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 135.

²⁸ „Și aflară atunce neprietenii vreme de-au dzis lui Cantemir-vodă: «Acum, de vreme c-ai omorât pe Velicico, triimite de prinde și pe frate-său, Miron logofătul, de-l omoară, ori vinovat, ori nevinovat, să nu scapi, c-apoi încă a hii mai rău și de tine și de noi»” (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 336-337).

²⁹ „Cantemir-vodă dup-aceia mult să căia ce au făcut și de multe ori plînge între toată boerimea și blăstăma pe cine l-au îndemnat de au grăbit de i-au tăiat” (*Ibidem*, p. 337).

³⁰ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, 1971, p. 259-260.

³¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 151.

³² *Ibidem*, p. 189.

cumplete și de neimaginat trebuie să fi fost ultimele clipe trăite de Ștefan Rareș (1551-1552)³³, Despot vodă (1561-1562)³⁴ și Gașpar Grațiani (1620)³⁵, uciși de proprii lor boieri. Însă asemenea evenimente, încheiate cu izbânda hiclenilor, au fost destul de rare. Cel mai adesea se găseau slugi credincioase, precum Nicolae Hâra cămărașul³⁶ sau Ilie Țifescu³⁷, care să-și anunțe domnul, la timp, de complotul ce urma a fi pus la cale.

Vina de hiclenie cădea asupra boierilor din Sfatul domnesc³⁸ sau din afara acestuia³⁹, care își călcau jurământul de credință față de domn și încercau să-l înlăture. Nu trebuie uitat însă că o seamă de boieri, nu doar dintre cei din „casa lui”, rămâneau în orice situație alături de domnul care i-a ridicat în slujbe⁴⁰ și, dimpotrivă, nu toți dintre cei boieriți⁴¹ sau chiar dintre rude⁴² îi rămâneau aproape. La acestea se mai adaugă cel puțin o excepție⁴³, fiindcă într-un act scris în cancelaria lui Ilie vodă, la 24 februarie 1437, o astfel de învinuire a fost adusă și unei femei: „Iar satul [...] Văscăuți [...] a fost al Marușcăi, sora soției noastre, și l-a pierdut în viclenie când a fugit la ruși”⁴⁴. Pribegia pe meleaguri străine era într-adevăr un act de necredință, căci nu de puține ori fugarii se strângeau în jurul vreunui pretendent la tronul Moldovei și căutau să și-l ridice domn. Marușca⁴⁵ - sora soției lui Ștefan vodă, fratele lui Ilie vodă,

³³ *Ibidem*, p. 157-158.

³⁴ *Ibidem*, p. 175.

³⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 43.

³⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 143.

³⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 334.

³⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 136.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 143.

⁴¹ Ștefan serdarul, învinuit de hiclenie de către Vasile vodă Lupu, ar fi zis: „Cine au fostu, doamne, mai credzut la măria-ta și cinstit ca mine? Și m-ai scos din obiele, și den sărac m-ai îmbogățit” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 131).

⁴² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 88; v. și Ion Neculce, *op. cit.*, p. 260.

⁴³ Învinuiți de trădare au fost și unii reprezentanți ai Bisericii. V. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 146-147.

⁴⁴ *DIR*, A, XIV-XV/1 (1384-1475), București, 1954, p. 142, nr. 171. V. și *DRH*, A, vol. I (1384-1448), întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi, Andrei Oțetea și David Prodan, București, 1975, p. 237, nr. 168.

⁴⁵ Marușca - sora soției lui Ștefan vodă, fratele lui Ilie vodă - a fost căsătorită cu Mișea. Acesta a pierdut pentru hiclenie satul Văscăuți la o dată anterioară, 18 octombrie 1435 (*DIR*, A, XIV-XV/1, p. 119, nr. 146 sau *DRH*, A, vol. I, p. 197-198, nr. 143).

căsătorită cu Mișea - nu a fost însă singura femeie care a fugit din țară la vreme de primejdie, dar a rămas unica vădit învinuită de necredință în acte, într-o epocă în care elementul masculin a primat.

Încălcarea jurământului de credință depus domnului era aspru pedepsită, cu moartea prin decapitare și confiscarea averii⁴⁶, având rostul de a descuraja astfel de manifestări din partea boierimii și a curăța curtea de vrăjmași. Acest fapt a determinat răspândirea unui sentiment de frică, de teama de a nu fi învinuit pe nedrept de necredință. Grigore Ureche povestește cum, la Suceava, pedestrașii căpitanului Dervici, ucis de Despot vodă, ar fi căutat să-i răzbune moartea, prin decapitarea domnului, dar s-au temut „că vor zice că [...] au viclenit pre domnului”⁴⁷. Până la urmă nu l-au ucis pe vodă, însă l-au trădat prin deschiderea cetății, nu înainte de a obține de la Tomșa vodă (1563-1564), sub jurământ, „să hălăduiască ei și de nume de viclenie să curățască”⁴⁸. Astfel prinde contur întrebarea, ce ar fi avut de pierdut pedestrașii și mai cu seamă boierii dovediți hiclei? Potrivit osândeii amintite urmau să-și piardă viața, averea și - așa cum ei înșiși mărturisesc - cinstea neamului cea aducătoare de dregătorii și privilegii⁴⁹. În situația în care apucau a lua calea pribegiei pe alte meleaguri viața le era salvată, numai că moșiile încăpeau pe mâini străine⁵⁰. Totuși puteau obține iertarea de la domnul față de care și-au călcat credința sau de la vreun succesor al acestuia, dacă reveneau în țară, spășiți și cu capul plecat. Atunci li se întorcea mare parte din avut, însă cinstea lor și a neamului rămânea sub semnul îndoielii. Ceea ce înseamnă că boierii învinuiți cândva de hicleie nu mai obțineau vreo dregătorie, fiindcă domnii evitau să-i ridice în slujbe pe principiul că cel necredincios o dată, poate fi și altă dată⁵¹. Chiar din *Pravila* lui Vasile Lupu reiese că cel lipsit înainte de credință și apoi

⁴⁶ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 438.

⁴⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 174.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, [vol. 2]. București, 1983, p. 74-75, nr. 31.

⁵⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 136.

⁵¹ În jurul anului 1612 Toader Boul a fost iertat de hicleie de către Ștefan Tomșa II, care l-a răscumpărat de la tătari și i-a întors avutul, însă a revenit la gândurile sale de necredință trei ani mai târziu. V. *DIR*, A, XVII/3 (1611-1615), București, 1954, p. 126-127, nr. 201; *DIR*, A, XVII/4 (1616-1620), București, 1956, p. 245, nr. 306.

iertat de domnie putea fi ușor bănuț de astfel de gânduri⁵². Deși atitudinea domnilor față de cei învinuiți de hiclenie pare a fi ambivalentă - erau dați în mare grabă pe mâna călăului⁵³, risipindu-li-se și avutul sau, dimpotrivă, erau iertați - totuși milostenia domnească se arăta în cazuri cu totul excepționale, atunci când conjunctura politică o cerea. Spre exemplu Petru Rareș (1541-1546) și-a iertat boierii veniți în întâmpinarea sa la Brăila⁵⁴, pentru a-și consolida domnia pusă anterior la grea încercare de către aceiași slujitori. De asemenea, în veacul următor, Gheorghe vodă Ștefan (1653-1658) și-a arătat mare mila sa față de Mihalcea Hâncul, care prins la turci cu gânduri de necredință, a fost „iertat de cap” și chiar ridicat la slujba de armaș al doilea⁵⁵. Această atitudine a cârmuitorului țării a fost determinată de faptul că domnia era nouă, iar o seamă de boiernași, în frunte cu Hâncestii, încă își arătau nemulțumirea față de autoritatea centrală⁵⁶. Atragerea lui Mihalcea de partea domnie a dus la potolirea lăpușnenilor pe cale pașnică, dar și la sporirea numărului de familii credincioase voievodului. Însăși dregătoria primită pare să fi fost bine aleasă, pentru că îl pune în situația de a vedea cum erau pedepsiți cei greșiți⁵⁷ și poate chiar de a urmări îndeplinirea pedepsei cu moartea hotărâtă unora.

Constatând cine putea fi învinuit de necredință și ce avea de îndurat, am putea încerca să aflăm, pe baza mărturiilor documentare, ce

⁵² „De va dzice neștine cuiva hain carele mai de mult cu adevărat va fi fost hain, ce-l va fi ertat domnu-său și-l va fi priimit iarăși în cinstea dentâi, atunce acela de-i va fi dzis hain pentru ceaia ce-au fost întâia vreame, ce să dzice de-i va fi dzis: tu ai fost hain, nu să va certa ca un suduitoriu; iar de-i va dzice dentr-acesta an, cumu s-are dzice: tu ești hain, atunce să va certa” (*Carte românească de învățătură*, p. 153).

⁵³ Alexandra-Marcela Popescu, *Mărturii privind pedeapsa cu moartea pentru hiclenie în Țara Moldovei*, în *Opțiuni Istoriografice*, nr. IX₁₋₂, 2008, p. 115-137.

⁵⁴ „Fiți pe pace și iertați de greșalile voastre, câte mii-ați făcut oarecând” (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 150).

⁵⁵ „Ce domniia Ștefan-vodă fără grijă, numai o samă de lăpușneni, ales Hâncestii, nu era deodată aședzați, și fugisă Mihalcea Hîncul la turci. Ce agiungîndu Ștefan-vodă cu bani la pașea de Silistra, l-au prinsu pașea și l-au trimis în obedzi la Ștefan- vodă. Și l-au iertat și l-au pus armaș al doilea” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 170).

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Duțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, 1973, p. 207.

forme îmbrăca această vină. Cronicarul Grigore Ureche a menționat că, la 7 septembrie 1523, boierii lui Ștefăniță vodă, de teama de a nu sfârși asemenea lui Luca Arbure, „cu toții s-au ridicat asupra”⁵⁸ domnului. Făcând referire la același eveniment, Petru vodă Rareș, la 8 aprilie 1528, a amintit că Ivanco logofăt „a ridicat cu alți necredincioși, domn pe un lotru, asupra nepotului de frate al domniei mele Ștefan voevod și asupra țării noastre”⁵⁹. Coroborând cele două mărturii reiese că sfetnicii lui Ștefăniță vodă și-au trădat domnul, dar în același timp și țara. Cu toate că cei doi termeni se suprapuneau în mentalitatea epocii, pare că se conturează această nouă formă a trădării, cea față de țară, fiindcă hiclenii au strâns oaste, pentru a-și impune pretendentul la tron și au tulburat liniștea locuitorilor. Astfel, învinuirea de necredință căzută asupra lor devine dublă⁶⁰. Spre sfârșitul veacului al XVI-lea se observă mai bine distincția între hiclenia față de domn și cea față de țară, chiar dacă se produceau simultan. La 11 martie 1586, Petru vodă Șchiopul arăta că pribegii Simion și Grigorie „au venit cu sabia asupra domniei mele și asupra țării domniei mele”⁶¹, când au încercat, cu o seamă de oaste străină, să-și ridice domn pe un alt Petru. Ba mai mult, cei doi boieri au fost trași la răspundere pentru cele săvârșite „ca dușmani ai domniei mele și ai întregii țări a domniei mele”⁶².

Într-un document târziu, din 14 februarie 1623, dar care face referire la un eveniment din vremea lui Aron vodă (1592-1595), învinuirea de hiclenie este prezentată sub trei forme: față de domn, țară și puterea suzerană. Atunci, Meleștan fost postelnic a pierdut un sat pentru necredință, „când s-a ridicat cu Lobodă hatmanul, cu multe oști de cazaci, asupra *sceptrului cinstului împărat* (s.n.) și *asupra lui Aron voevod* [s. n.] și mult rău au făcut și *au călcat cu război țara* [s. n.] Moldovei”⁶³. Pornind probabil de la această mărturie s-a afirmat eronat că la sfârșitul veacului al XVI-lea a apărut acest nou concept de hiclenie, de fapt de *hainie*, a boierilor față de Poartă⁶⁴. Este de remarcat că la data la care a fost emis actul menționat, 14 februarie 1623, domn al Moldovei

⁵⁸ *Ibidem*, p. 136.

⁵⁹ *DIR*, A, XVI/1 (1501-1550), București, 1953, p. 293, nr. 259; v. și p. 295, nr. 260; p. 296, nr. 261.

⁶⁰ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, p. 472-473.

⁶¹ *DIR*, A, XVI/3, p. 308, nr. 374.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *DIR*, A, XVII/5 (1620-1625), București, 1957, p. 185, nr. 255.

⁶⁴ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, p. 473.

era, pentru a doua oară, Ștefan Tomșa II (1621-1623), un binecunoscut credincios al sultanului.

Următorul boier care a fost învinuit de necredință față de Poartă a fost Isac Balica hatman⁶⁵, tot de către Tomșa vodă (1611-1615), în cea dintâi a sa domnie. La 3 iulie 1612 apropiați ai Movileștilor, între care se afla și hatmanul, au luptat la Cornul lui Sas, încercând să-l readucă în fruntea țării pe Constantin vodă Movilă. Au fost însă înfrânți și aproape toți boierii implicați și-au pierdut viața, fie în luptă, fie din porunca lui Ștefan Tomșa II. Dintre aceștia – Dumitrache Chiriță Paleologul, Vasile Stroici, Miron Romășcel, Gheorghe pârcălabul, Toader Boul⁶⁶ și mulți alții⁶⁷ – doar Isac Balica poartă vina de a se fi ridicat și asupra puterii suzerane⁶⁸. Numai că actele care cuprind această învinuire au fost scrise în a doua domnie a lui Tomșa vodă. Ceea ce înseamnă că acest concept de *hainie* s-a cristalizat și a apărut în acte între anii 1621-1623, cu referire la lupta din vara anului 1612, apoi a fost preluat și de Radu vodă Mihnea (1623-1626)⁶⁹. Surprinzător este faptul că se amintește de „ridicarea asupra sceptrului cinstului împărat” doar când este implicat în complot vreun hatman, precum în cazul lui Lobodă cazacul⁷⁰ sau a lui Isac Balica⁷¹. Explicația trebuie să fie în strânsă legătură cu dregătoria deținută, fiindcă hatmanul era comandantul oastei, avea obligația să

⁶⁵ *DIR*, A, XVII/5, p. 115, nr. 159 (1622 aprilie 1); p. 150, nr. 211 (1622 iulie 17); p. 207-208, nr. 279 (1623 aprilie 6); p. 210-211, nr. 281 (1623 aprilie 12). V. și *DRH*, A, vol. XVIII, p. 70, nr. 49 (1623 aprilie 6); p. 87, nr. 56 (1623 aprilie 12); p. 153, nr. 105 (1623 august 11).

⁶⁶ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, 1994, p. 220-221.

⁶⁷ Miron Costin, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁸ *DIR*, A, XVII/5, p. 115, nr. 159 (1622 aprilie 1); p. 150, nr. 211 (1622 iulie 17); p. 207-208, nr. 279 (1623 aprilie 6); p. 210-211, nr. 281 (1623 aprilie 12); p. 273, nr. 362 (1624 martie 24); p. 320, nr. 424 (1625 februarie 16); p. 333, nr. 442 (1625 aprilie 10); v. și *DRH*, A, vol. XVIII, p. 70, nr. 49 (1623 aprilie 6); p. 87, nr. 56 (1623 aprilie 12); p. 153, nr. 105 (1623 august 11); (1625 februarie 16).

⁶⁹ *DIR*, A, XVII/5, p. 273, nr. 362 (1624 martie 24); p. 320, nr. 424 (1625 februarie 16); p. 333, nr. 442 (1625 aprilie 10); v. și *DRH*, A, XVIII, p. 344, nr. 275 (1625 februarie 16).

⁷⁰ *DIR*, A, XVII/5, p. 185, nr. 255.

⁷¹ *DIR*, A, XVII/5, p. 115, nr. 159 (1622 aprilie 1); p. 150, nr. 211 (1622 iulie 17); p. 207-208, nr. 279 (1623 aprilie 6); p. 210-211, nr. 281 (1623 aprilie 12); p. 273, nr. 362 (1624 martie 24); p. 320, nr. 424 (1625 februarie 16); p. 333, nr. 442 (1625 aprilie 10); v. și *DRH*, A, vol. XVIII, p. 70, nr. 49 (1623 aprilie 6); p. 87, nr. 56 (1623 aprilie 12); p. 153, nr. 105 (1623 august 11); (1625 februarie 16).

slujească domnului la nevoie și să apere țara în caz de pericol⁷². Totodată, la numirea unui alt domn de către sultan, acesta, ca oricare alt dregător, trebuia să se supună noului cârmuitor și nicidecum să i se împotrivească. Însă pentru Isac Balica, rudă a Movileștilor⁷³, „chemarea sângelui” a fost mai presus de datoria slujbei. Ceilalți boieri, care i-au greșit lui Tomșa vodă, au fost învinuiți doar de necredința față de domn și țară. În documentele vremii s-a insistat în a se descrie primejdia prin care a trecut atunci Moldova invadată de oști străine - „[...] când s-au legat ei și cu alți boieri pribegi din Țara Leșască, cu *multă oaste leșască și cazaci, cu săbii și focuri* [s. n.], și au vinit asupra domniei meli și a pământului nostru și *mari război* [s. n.] s-au făcut cu domnia mea la apa Jăjăi”⁷⁴ – deși astfel de evenimente au mai avut loc și înainte și nu s-au bucurat de o atenție deosebită⁷⁵.

Câțiva ani mai târziu, boierii Costea Băcioc și Arsenie Nebojatco au fost realmente considerați haini Porții, fiindcă, împreună cu domnul lor Gașpar vodă, „s-au ridicat împotriva turcilor și au tăiat mulți turci în Iași”⁷⁶. Isac Balica s-a împotrivit doar hotărârii sultanului de a-l numi domn al Moldovei pe Ștefan Tomșa II, în speranța că sub Constantin vodă Movilă se va menține la putere, și nicidecum nu a năzuit la o schimbare atât de radicală a situației politice a țării, chiar dacă prin Movilești creștea și influența polonă.

Învinuiți de hainie, de necredință față de Poartă, au fost și unii domni, pe drept asemenea lui Gașpar Gratiani⁷⁷ sau pe nedrept, ca în cazul lui Mihai vodă Racoviță⁷⁸. Puterea suzerană a căutat de timpuriu

⁷² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 70; v. și Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 201.

⁷³ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, 1994, p. 220.

⁷⁴ *DIR*, A, XVII/5, p. 238, nr. 316 (1623 iulie 23).

⁷⁵ Este posibil să se fi exagerat sau prezentat intenționat faptele hiclenilor, pentru a se justifica uciderea lor și ridicarea avuțiilor, osândă ce pare să fi fost dată uitării în vremea Movileștilor.

⁷⁶ *DIR*, A, XVII/5, p. 58, nr. 71; v. și *DRH*, A, XIX (1626-1628), întocmit de Chircă Haralambie, București, 1969, p. 174, nr. 143.

⁷⁷ „Curundu au simțitu Gașpar-vodă că s-au pierdutu la turci credința, deci s-au așădzatu cu gândul și mai tare cu leșii, îndemnându-i asupra turcilor” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 38).

⁷⁸ „Carele fapte înțelegând stăpânii noștri, n-au putut suferi și cu rea urgie s-au scârbit asupra țării noastre, cum era să să dei toată țara în robie și în sabie, încăpând și domnia mea în prepus, cum că și noi am fost agiunși cu dâșii, numai Dumnezeu vrând să discopere dreptatea noastră și nu păra în sfârșit să să prăpădească acest pământ”

să-i pedepsească în mod direct pe haini, indiferent dacă erau domni sau boieri⁷⁹, dar cârmuitorii au luat măsuri împotriva acestei noi tendințe de a știrbi autonomia țării. Deși, în cursul anului 1564 sultanul a cerut regelui Poloniei să-l trimită la Constantinopol pe Tomșa vodă și pe apropiații săi, totuși nu s-a dat curs acestei solicitări, chiar dacă au fost osândiți, până la urmă, pe meleaguri străine⁸⁰. Alexandru vodă Lăpușneanu (1564-1568), a făcut apel la sprijinul Porții⁸¹, pentru a pune mâna pe vrăjmașii săi, adăpostiți pe tărâm leșesc, numai în condițiile în care a văzut că se târăgănează rezolvarea acestei probleme. Însă nu dorea să cedeze turcilor dreptul său de judecată a supușilor, ci să elimine orice primejdie. Voievozii, care au nădăjduit că vor diminua amestecul Porții în politica țării și au cutezat să i se împotrivescă, cum au fost Petriceicu vodă (1683-1684)⁸² sau Dimitrie Cantemir (1710-1711)⁸³, însoțiți de o parte din boieri, s-au văzut nevoiți să-și părăsească moșiile, fără încrederea că se vor întoarce degrabă în țară. Opoziția fățișă împotriva Porții a fost totuși mai rar întâlnită. Cel mai adesea boierimea a fost învinuită de necredință față de domnie, ca exprimare a legăturii personale dintre vodă și supușii săi, la care se mai adăuga cea față de țară, de regulă, când se chemau oști străine. Însă nu putem spune că în toate cazurile de hiclenie sau de hainie boierii au săvârșit aceleași fapte⁸⁴: unii au purtat vina de ridicare a sabiei asupra domnului sau de închinare către un pretendent la tron⁸⁵, cerând sprijin extern ori chiar pârând la Poartă⁸⁶; alții nu au îndeplinit porunca domnească pe câmpul de luptă⁸⁷ sau au luat calea pribegiei⁸⁸. Cu toate acestea, pedeapsa pentru necredință a fost aceeași pentru toți, căci scopul final al hiclenilor era înlăturarea voievodului, care

Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1691-1725), vol. III, Iași, 2000, p. 519-521, nr. 591 (1720 august 28).

⁷⁹ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 473.

⁸⁰ Ilie Corfus, *op. cit.*, [vol. I], București, 1979, p. 229-230, nr. 120; p. 231, nr. 121; p. 242-245, nr. 128.

⁸¹ *Ibidem*, p. 233-235, nr. 123; p. 235-237, nr. 124; v. și Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 177-178.

⁸² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 234.

⁸³ *Ibidem*, p. 518.

⁸⁴ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 437.

⁸⁵ *DIR*, A, XVI/3, p. 308, nr. 374.

⁸⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p. 32.

⁸⁷ Constantin Cihodaru, *op. cit.*, p. 8.

⁸⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 135.

implica săvârșirea mai multor fărâdelegi. În privința veridicității învinuirii de hiclenie a boierilor, nu încapе îndoiala că domnii nu puteau osândi vreo „rudă aleasă”, fără să aibă întrucâtva dreptate. Situațiile în care cei mai de seamă supuși au fost pe nedrept pedepsiți, după cum prezintă cronicile, sunt extrem de rare, fiindcă exista pericolul de unire a boierimii împotriva domnului, tocmai de frica de a nu împărtăși aceeași soartă⁸⁹.

Se pare că la curtea domnească și în preajma ei, indiferent de firea cârmuitorului, căci nemulțumiți se găseau oricând, se putea forma, la nevoie și în taină, o grupare de boieri în opoziție cu voievodul, politica sau apropiatii lui. Aceasta se constituia în timp și se mărea prin atragerea altora, neamuri sau slujbași mârniți, demni de încredere, căci nu era puțin lucru să se purceadă la înlăturarea domnului. Însă, potrivit mărturiilor vremii, vina de hiclenie cădea degrabă asupra lor, tot în urma unei trădări, căci reprezentanți ai aceleiași categorii sociale, care se presupune că aveau interese comune, își păstrau credința față de domn și-i destăinuiau „sfatul” celorlalți. Așa se face că puține comploturi boierești au avut sorți de izbândă și numele multor hicleni a ajuns până la noi. Necredința lor pare să fi fost determinată de reale neajunsuri, căci osândă, pentru o astfel de faptă, era cea mai aspră. Vinovații erau în grabă decapitați, spre pilda „rudei alese”, sau, rareori iertați, dacă apuca să ia calea pîbegiei și apoi să se întoarcă cu capul plecat la mila domnului. Cu toate acestea, cu riscul de a-și pierde viața, averea și cîntea neamului, o parte din boieri se semețeau adesea, căci pretendentul în jurul căruia se adunau, cu siguranță le promitea o răsplătă însemnată și cea mai importantă era înlocuirea de către ei a celor aflați atunci la putere. Așadar învinuirea de hiclenie a boierilor ascunde o luptă pierdută de schimbare a celor aflați în fruntea țării, o pată adusă neamului, care cu greu putea fi ștearsă. Însă decăderea unora pare a fi vremelnică, pentru că, în timpul altor domni, îi regăsim pe mai vechii necredincioși la curte, ridicați în dregătorii, sau cel puțin pe urmașii lor. Acest fapt se datorează poate înrudirilor dintre marii boieri ori dintre aceștia și cârmuitorul Moldovei, care dădeau uitării chiar și o astfel de vină.

⁸⁹ „Văzându boiarii și locuitorii țării Moldovei moartea lui Arburie hatmanul, mai apoi și a ficiorilor lui, știind ce bine au avut Ștefan vodă de la dînșii și mai apoi cu ce plată le-au plătit, cu toții s-au întristat de vrăjmășia lui Ștefan vodă, *socotind că și ei vor lua acea plată* [s. n], care au luat și Arbure, cu toții s-au rădicat asupra lui, septemvrie șapte zile” (*Ibidem*, p. 135-136).

Abstract

SOME CONSIDERATIONS REGARDING THE TREASON ACCUSATION
IN MEDIEVAL MOLDAVIA

In this paper, we tried to clarify some aspects pertaining to the boyars' betrayal. According to testimonies of those times, the Moldavian prince would find out from another boyar, by words or by writing, what was being caballed against him. Guilty of high treason were found important servants and also relatives, exceptions being women and high clergy. They were accused of treason mostly against the prince and the country, when they brought foreign army, and sometimes against the suzerain power. Because of their actions they could die, lose their fortune and destroy the family honor, only some of them obtaining forgiveness.